

Dąb drzewo kultowe

Zuzanna Borcz

Oak
as a Cult Tree

Dąb ma w każdej formie krajobrazu swoją niepodważalną pozycję jako drzewo samotne, w grupie, lub jako las – dąbrowa. Podziwiany jest dla swego piękna, wielkości, trwałości, często też sędziwego wieku. Dąb zżył się z naszą kulturą użyczając swego imienia małym i większym wsiom, takich jak Dąbie, Dąbrówka i wiele innych, a także miastom (np. Dąbrowa Górnicza); również wiele nazwisk wywodzi się z nazwy dębu.

Dąb odgrywał w Europie istotną rolę w podaniach i wierzeniach ludów już od czasów starożytnych. Jako symbol siły i długowieczności identyfikowany był z bóstwami, którym oddawano cześć. W Grecji poświęcony był Zeusowi, w Rzymie Jowiszowi, a plemiona słowiańskie, ruskie i litewskie czciły go jako drzewo Perkuna. Rzymianie wieńczyli swych bohaterów nie liśćmi lauru, lecz dębu. W jednej z legend górali podkarpackich opisywane są początki świata, gdy nie było jeszcze ani ziemi ani nieba, lecz jedynie morze, w którym rosły dwa dęby¹. Szczególną czcią otaczano w czasach pogańskich wielkie stare dęby, które uznawano za drzewa święte, a wśród ludu długo jeszcze utrzymywała się wiara, że w wielkich spróchniałych pniach żyją dobre lub złe bóstwa. Opisy świętych dębów pojawiają się w kronikach w XII w., a do naszych czasów przetrwały w legendach i baśniach.

Kronikarz z Holsztyna Helmold², żyjący w XII w. pisał, że na

Pomorzu tzw. święte dęby otaczane były ogrodzeniem z dwoma bramami, przez które przechodzić mogli jedynie kapłani lub księżęta. Wewnątrz ogrodzenia odbywały się obrzędy i uroczystości.

Podobnie historyk Krzysztof Hartknoch³ w 1686 r. wymienia trzy święte dęby rosnące w Prusach Królewskich. Z każdym z nich wiązała się jakaś legenda i trochę prawdy historycznej. Jeden z nich w miejscowości Rykojoth k. Romowa rzekomo cały rok nie zrzucał liści, które noszone na szyi chroniły od złego. Dąb ścięto za biskupa warmińskiego Jana w czasach krzyżackich. Drugi z dębów ścięto z rozkazu biskupa warmińskiego Anzelma, który własnoręcznie miał wyciąć otwór w pniu w celu podłożenia ognia, gdyż przy ścinaniu siekiera zraniła drwała. Trzeci z wspomnianych dębów rósł k. Weławy n. Pregołą u ujścia Łyny, a był tak wielki, że w jego wypróchniałym pniu mógł obrócić się jeździec na koniu. Wg spisanej i opatrzonej pieczęcią kroniki magistratu weławskiego z 1595 r. próby tej dokonał osobiście Albert książę pruski i jego syn Fryderyk.

O skali wielkości ówczesnych dębów może świadczyć fakt, że w XIII w. rycerze zakonni zwani Braćmi Dobrzyńskimi osadzeni na zamku w Dobrzyniu n. Wisłą zbudowali posterunek graniczny. Nie byłoby to dziwne, gdyby nie lokalizacja posterunku na rozłożystym dębie. Mogło w nim przebywać równocześnie nawet kilkunastu

Posterunek obronny zbudowany na konarach dębu przez zakonnych Braci Dobrzyńskich w XIII w.,
odrys fragmentu obrazu średniowiecznego
Wyk. Z. Borcz

Defense stand built in the branches of oak trees by the Dobrzyński brothers in the 13th century,
drawing of a fragment from a medieval painting

rycerzy, co zostało uwiecznione na średniowiecznym obrazie⁴.

Na pamięć zasługuje wspaniały dąb „Baublis”, rosnący jeszcze w XIX w. na Żmudzi, wg przekazów ustnych był w czasach pogańskich czczony jako świętość, a ze względu na swą wielkość i spróchnienie pnia nadal uważany był przez lud za mieszkanie duchów. Wiek drzewa oceniano na tysiąc lat, dąb ścięty został w 1812 r. z powodu podpalenia, a jego pień miał wówczas obwód ponad 10 m. Ażeby zachować pamięć o nim odcięto dolną, wypróchniałą część na wysokości ok. 3,4 m i ustawiono ją w ogrodzie właściciela majątku pod innym rozłożystym dębem. W tej oryginalnej altanie właściciel Dionizy Paszkiewicz, pisarz ziemski, stworzył rodzaj małego muzeum, wieszając tam zbroje, wykopaliska, osobliwości. We wnętrzu tak zaoprowizowanej sali mogło zasiadać swobodnie 10 osób, wspomina o tym

Mickiewicz w IV Księdze „Pana Tadeusza”⁵

*...Czy żyje wielki Baublis,
w którego ogromie
Wiekami wydrążonym, jakby
w dobrym domie,
Dwunastu ludzi mogło wiecze-
rzać za stołem...*

Ażeby wykorzystać pogański kult świętych dębów, zaczęto wieszać na pniach święte obrazki, zwłaszcza z wizerunkiem Matki Boskiej, oraz krzyże. W wypróchniałych pniach powstawały kapliczki o mniej lub bardziej wyszukanej formie⁶. Koło Janowa Lubelskiego rósł dąb, zabezpieczony w 1852 r., w pniu była płytka wnętrza, przykryta daszkiem, w której umieszczono figurkę św. Michała walczącego ze smokiem. Jako przykład dębu z kapliczką wymienić można tzw. dąb jagielloński, wywodzący swą nazwę od XV-wiecznej dynastii Jagiellonów. Dąb rósł we wsi Wróblowice w ówczesnej Galicji,

spłonął ok. 1900 r., pień miał obwód ok. 11 m i pomimo dużych spróchniałych ubytków utrzymywał drzewo w dobrym stanie. W wypróchniałej części pnia urządzono kapliczkę, a od uzupełnień z cegły nazywano go także dębem murowanym.

Obecnie często spotyka się na dębach małe kapliczki szafkowe przekryte daszkiem, o innej formie, które z okazji świąt zdobione są kwiatami i festonami. Innym powiązaniem dębu z obiektami sakralnymi są krzyże stawiane przy drogach lub na rozstajach, przy których sadzono drzewa m.in. dęby⁷. Dęby sadzono również dla upamiętnienia wydarzeń historycznych i z okazji rocznic patriotycznych. Wiele dębów nosi imiona bohaterów narodowych, władców lub postaci legendarnych. Często stare okazy dębów są pomnikami przyrody, i bez względu na swoje rozmaite funkcje są pięknym akcentem w krajobrazie. Na przestrzeni lat dąb uznawany był jako symbol siły, zdrowia, długowieczności budząc szacunek wobec siły przyrody, a jego wartości kultowe dodają mu jeszcze splendoru.

Zdjęcia wykonała autorka.

Photographs by author.

Zuzanna Borcz

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Dąb w Puszczy Białowieskiej

Oak in Białowieża Forest

Przypisy

¹ Gloger Z.: *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, Warszawa 1907.

² Helmold, kronikarz żyjący w XII w. z Holsztyna, autor *Cronica Slavorum*.

³ Hartknoch K., polski historyk i prawnik, działał w Prusach Królewskich (1644-1687).

⁴ Obraz *Przybycie Krzyżaków na Ziemię Chełmińską*, eksponowany w Ratuszu Staromiejskim w Toruniu.

⁵ Mickiewicz A.: *Pan Tadeusz*, wyd. Macierzy Polskiej, Lwów 1910.

⁶ Zin W.: *Opowieści o polskich kapliczkach*, Ossolineum 1995.

⁷ Borcz Z.: *Eichen, Eichen..., Lebensbaum* Nr 30, 2001, s. 43-45.

Charakterystyczny zespół starego dębu i krzyża na rozwidleniu dróg we wsi Osolin k. Wrocławia

Characteristic set of an old oak and a cross at the fork in a road in Osolin village near Wrocław